

## ДО ПИТАННЯ ПРО ЛІНГВІСТИЧНУ СУТНІСТЬ ЕКСПРЕСІЇ

**Н. М. Прокопенко**

Сумський державний університет,  
2, вул. Римського-Корсакова, м. Суми, 40007, Україна  
E-mail: prokopenko3377@gmail.com

*Стаття присвячена складній лінгвостилістичній категорії – експресії, розглянутій у колі проблем, пов'язаних з конотативними можливостями мовної системи, норми і узусу. Паралельно з висвітленням експресії з'ясовується сутність експресивності та реалізація цих понять у певних функціональних стилях. Природа експресії знаходиться на перетині стилістики, семантики та прагматики мовлення.*

*У статті подається теоретичне обґрунтування категорії експресії у лінгвістичних працях відомих вчених (В.В.Виноградова, О.І.Смирницького, Д.М.Шмельова та ін.), що робить розвідку науково виваженою.*

*Не оминули увагою розгляд експресії не тільки як явища внутрішньомовного, а і як категорії, яка може підсилити вплив висловлювання.*

*На цій основі пропонується дефініція: експресія – це категорія прагматична, яка передбачає актуалізацію якості мовного вияву завдяки конотативним можливостям мовних ресурсів.*

**Ключові слова:** експресивність, експресія, норма, конотація, прагматика, стиль.

У сучасній мовознавчій науці існують різні погляди щодо визначення експресії, оскільки лінгвісти по-різному трактують її природу та сфери функціонування в мовній системі. Слід відмітити, що категорія експресії розглядається дослідниками в різних аспектах у зв'язку з тим, що вона властива одиницям усіх рівнів мови і має відносно чітко виражену позитивну або негативну конотацію. **Актуальність** статті обумовлена необхідністю визначитися із сутністю природи експресивності як лінгвістичної категорії, яка перебуває у межах компетенції стилістики, семантики та прагматики.

**Метою** цієї статті є формулювання дефініції «експресія» на основі аналізу праць як українських, так і зарубіжних мовознавців. Для цього нам необхідно вирішити такі **завдання**:

- опрацювати лінгвістичний доробок вітчизняних та зарубіжних вчених, пов'язаний колом проблем, дотичних до поняття експресії;
- запропонувати дефініцію експресії з урахуванням існуючих підходів й тенденцій у розумінні експресії;
- визначитися з перспективою поєднання експресії до дискурсу гумористичного спрямування.

**Об'єкт** дослідження – наукові праці вітчизняних та зарубіжних мовознавців щодо визначення сутності поняття «експресія».

**Предмет** дослідження – природа експресії у лінгвістиці (та частина мовних засобів, яка відрізняється від мовного стандарту).

**Метод** дослідження – таксономічний, тобто загальний метод досліджуваного матеріалу, головними принципами якого є відповідність класифікації лише одному параметру – категорії, яка є базовою для виокремлення деяких характеристик для певного класу явищ та фактів [1, с. 598] – у нашому випадку пошуку «параметрів» для експресії.

**Наукова новизна** роботи полягає в намаганні визначити природу і сферу функціонування експресії на основі її зв'язку з поняттями «система», «норма», «узус» для подальших наукових досліджень на предмет застосування найбільш виразних експресивно-оцінних мовних засобів у гумористичному дискурсі.

**Постановка проблеми.** Експресію (expression – виразність) у самому стислому визначенні можна розглядати на тлі категорії норми, яка порушується або зі знаком «плюс», або – «мінус». Якщо «норма – це сукупність найбільш придатних («правильних», «кращих») для обслуговування суспільства засобів мови, яка складається як результат добору мовних елементів... з існуючих, наявних, утворених знову чи добутих з пасивного запасу минулого в процесі соціальної, в широкому розумінні, оцінки цих елементів» [2, с. 259-260], то на цьому тлі експресивний прояв хоча і не буде відповідати первинній «правильності», «суспільній схвальності», але він цілком укладається в узус, тобто сприймається мовою як допустиме системою, реально можливе або реально існуюче у певному мовленнєвому контексті. Таким чином, ми виходимо з того, що експресія – це лінгвістична категорія, природа якої складна через її зв'язок із системою, узусом і нормою, реалізація якої визначається, з одного боку, наявністю в мовній системі слів з характеристикою «плюс» (наприклад, *краса, щирість, радість, добро, щастя, кохання*) або «мінус» (наприклад, *горе, прокляття, незграба, брехня, хуліган, зло*), які (слова) є одиницями мови, а з іншого боку, слів (чи інших елементів), які набувають додаткових ознак при функціонуванні.

Подібне розуміння експресії як явища із додатковим співзначенням укладається у конотативний спектр мовних узагальнень або цілком природно розглядається у системі стилістичних відношень, що у окремих авторів (Т. Г. Винокур) взагалі не розрізняється.

Явище «експресія» пов'язане з низкою лінгвістичних моментів, що не виключає можливості моделювати мовні кентаври на кшталт *експресивно-емоційний, експресивно-інтонаційний, експресивно забарвлений, експресивно-модальний, експресивно-образний, експресивно-оказіональний, експресивно-семантичний, експресивно-синтаксичний, експресивно-стилістичний, експресивно-фонетичний* [3, с. 110]. Цей ряд фіксує слова з першою частиною «експресивно», яка дає можливість розглядати другу частину цих слів, в яких «експресивний» виступає саме додатковим співзначенням, і це додаткове співзначення укладається у сприйнятті емоцій, інтонації, семантики, синтаксису і т.ін. з певним нетрадиційним виявом по відношенню до мовної норми. Щодо «вияву» - то ця друга частина і є тією сферою, де експресія може проявитися, зреалізуватися, відтворитися.

Наше трактування природи експресії не суперечить розумінню того, що ця галузь займає «проміжне місце між стилістикою, семантикою і прагматикою мовлення» [4], в той же час, на наш погляд, не слід оминати і не враховувати мовного арсеналу як потенційного ресурсу експресії.

Сучасна дослідниця Н.І.Бойко теж наголошує на тому, що категорія експресивності в українському та зарубіжному мовознавстві «розглядається як психолінгвістична, соціолінгвістична чи власне лінгвістична сутність і вивчається в ономасіологічному, семантичному, синтаксичному та лінгвостилістичному аспектах» [5, с.15]. З цим варто погодитись, бо такий підхід (що для нас є принциповим!) об'єднує дихотомію мови і мовлення.

До цього важливо виокремити аспект експресивності у колі мовної поведінки особистостей, бо «те, що робить відомий народ народом, полягає не в тому, що виражається мовою, а в тому, як виражається» [6, с. 3].

Теоретичне обґрунтування категорії експресивності має свою тяглість, що втілювалось у працях відомих вчених середини ХХ ст. Н. М. Амосової (1911-1966), В. В. Виноградова (1894-1969), Є. М. Галкіної-Федорук (1898-1965), Б. О. Ларіна (1893-1964), О. І. Смирницького (1903-1954), Д. М. Шмельова (1926-1993) та більш сучасних дослідників, таких як І. В. Арнольд (1908-2010), О. С. Ахманова (1908-1991), Н. І. Бойко, Л. П. Єфімов, В. М. Телія (1930-2011), В. А. Чабаненко (1937-2014) та ін.

Оскільки поняття «експресивність» на сучасному етапі трактується неоднозначно, існують різні підходи до визначення понять «експресивність» та «експресія».

Про це, до речі, пише В.А. Чабаненко, який вважає, що експресивність - це підсилена, інтенсифікована виразність, така соціально й психологічно мотивована властивість мовного знака (мовленнєвого елемента), яка деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення, викликає почуттєву напругу читача. А «експресія – це не те, що само породжується емоційністю, образністю, характерністю і т.д. мовлення... - це не виразність, а інтенсифікація виразності...» [7, с. 7].

Як стверджує Н.І. Бойко, у мовознавстві не існує єдиного підходу до лінгвістичного осмислення понять «експресія» та «експресивність». Мовознавці намагаються виробити об'єктивні критерії «розмежування цих понять, а сама проблематика, пов'язана з мовними механізмами створення ефекту експресивності (експресії), потребує виявлення й визначення основ цього феномена, ідентифікації та класифікації факторів, що беруть участь у формуванні експресивних значень» [5, с. 18].

Експресія та експресивність, які розрізняються як наявність ознаки виразності (експресія) та вияву виразності (експресивність), репрезентуються у певних стилях, а на думку Ш.Баллі («Французька стилістика»), експресія визначає стиль як такий. Для Ш.Баллі експресія, в цілому, є визначальною при окресленні фундаментального поняття стилю.

Для нього детермінантою поняття «стиль» виступає експресія [8], у сучасній лінгвістиці така позиція не сприймається як істина в останній інстанції, бо у сьогоденному сприйнятті стиль – це функціональний різновид літературної мови, зумовлений сферою, змістом, завданнями спілкування, типом суспільної свідомості, що впливає на характер використання мовних одиниць. Із цього виходить, що стиль розуміється як соціально детерміноване мовлення і не обумовлюється лише експресивними характеристиками.

Найбільш часто вживаним є використання терміну *експресія* по відношенню до якості мовлення художнього стилю. Нетривіальність художнього тексту і створюється завдяки виражально-зображальним засобам, стилістичній маркованості, емоційності, образності [9].

Звичайно, для електронного ресурсу, розрахованого для широкого загалу, припустимим є розкриття поняття експресії через інші поняття, які беззастережно синонімізуються. До речі, у доволі філологічно солідному словнику лінгвістичних термінів автор теж схиляється до такого визначення експресії: «Експресія англ. *expression, expressiveness*. Виразно-зображальні якості мовлення, які відрізняють його від звичайного (або стилістично нейтрального) та надають йому образності та емоційного забарвлення» [10, с. 524].

Ця ідея про експресію як сплетіння різних характеристик підтримується і В. А. Чабаненком, який визначає мовленнєву експресію як «складну лінгвостилістичну категорію, що спирається на цілий комплекс внутрішньомовних, психічних та соціальних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення вражаючої сили вислову» [7, с.7]. Г. І. Дідук зазначає, що експресія зумовлена емотивною, волюнтативною та естетичною функціями мови [9].

Найпоширенішими у визначенні експресії виступають різноманітні і досить тонкі оціночно-характеристичні відтінки, які супроводжують і ускладнюють мову, роблять її виразною. До експресії відносять своєрідні смислові відтінки, які додаються до основних значень слів і виразів, таким чином, дозволяючи автору висловлювати своє ставлення до описуваного, дати йому відповідну оцінку.

Прийнятним буде розглядати експресію у спектрі стилістики, а точніше конотації, яка визначає експресію як «різні відтінки виразної сили слова. Експресія є збільшення виразності, зображальності, збільшення сили впливу висловленого. Все, що робить мовлення більш яскравим, впливовим, вражаючим, є експресія. Іншими словами, експресія являє собою виразні якості мовлення, які відрізняють його від

звичайного, стилістично нейтрального, роблять мовні засоби яскравими, образними» [11, с. 22-23].

Експресія може розглядатися як свідчення індивідуальності мовця, що виявляється в почуттях, емоціях і оцінках суб'єкта. Така авторська експресія знаходить своє вираження в мові, в тому чи іншому відборі лексичних засобів і може мати додатковою метою створення певного впливу на адресата (слухача або читача). Експресивність же виступає як феномен мовної особистості та залежить від її суб'єктивних комунікативних намірів.

Варто погодитися з усіма вченими, хто долучався до теоретичного або лексикографічного формулювання сутності експресії, що ця категорія лежить на перетині прагматики, конотації, стилістики і пов'язана з поняттями оцінки, образності, національної специфіки і, що, на нашу думку, особливо важливо додати, - модальності.

Експресія – буквально «виразність». Значить, експресія лежить у площині «невідповідності певних мовних засобів мовним стандартам» [12, с. 38-40], що дозволяє при використанні цих засобів досягати прагматичного ефекту.

Проаналізувавши підходи і оцінки експресії як базового концепту нашого дослідження, можна запропонувати наступну робочу дефініцію: експресія – це категорія прагматична, яка передбачає актуалізацію якості мовного вияву завдяки конотативним можливостям мовних ресурсів.

Використання цих засобів мовцем (у широкому розумінні цього слова) спричиняють до найбільш ефективного впливу на реципієнта.

**Висновки.** Проаналізувавши різні трактування поняття «експресія», ми схильні вважати, що це така лінгвістична категорія, яка має складну природу через її зв'язок із системою, узусом і нормою і розглядається у системі стилістичних, конотаційних відношень через її кореляцію з поняттям модальності.

Запропоноване нами тлумачення експресії не протирічить традиційним поглядам, а лише систематизує їх і дає можливість, зробивши його базовим для наступного дослідження, аналізувати будь-який контекст, у тому числі і гумористичний дискурс, який (робимо припущення) буде використовувати експресивні мовні явища, котрі створюватимуть додаткові смисли.

#### TO THE QUESTION OF THE LINGUISTIC ESSENCE OF THE EXPRESSION

**N. Prokopenko**

Sumy State University,  
2, Rymkogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine  
E-mail: prokopenko3377@gmail.com

*The article is devoted to a complex linguostylistic category, that of expression, which is considered in a relation to the problems associated with connotative resources of a language system, its norms and usage. The essence of expressiveness as a notion and its implementation in certain functional styles are paid attention too.*

*The nature of expression is realized at the intersection of stylistics, semantics and pragmatics of the language.*

*The article includes a theoretical grounding of the category of expression in the linguistic works of famous scientists (V. V. Vinogradov, O. I. Smirnitski, D. M. Shmeleva, etc.): these being important for the research in question.*

*We paid attention on consideration of expression not only as an intralanguage phenomenon, but as a category which can affect the outcome statements.*

*There is proposed a definition of expression as a pragmatic rhetorical category, which includes updating the quality of linguistic expression through connotative possibilities of language resources.*

**Keywords:** *expressivity, expression, norm, connotation, pragmatics, style.*

## К ВОПРОСУ О ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ ЭКСПРЕССИИ

**Н. Н. Прокопенко**

Сумской государственной университет,  
2, ул. Римского-Корсакова, г. Сумы, 40007, Украина  
E-mail: prokopenko3377@gmail.com

Статья посвящена сложной лингвостилистической категории – экспрессии, которая рассмотрена в кругу проблем, связанных с коннотативными возможностями языковой системы, нормы и узуса. Параллельно с категорией экспрессии определяется сущность экспрессивности и реализация этих понятий в некоторых функциональных стилях. Природа экспрессии реализуется на пересечении стилистики, семантики и прагматики языка.

В статье осуществляется анализ теоретических подходов к пониманию категории экспрессии в лингвистических трудах известных ученых (В.В.Виноградова, А.И.Смирницкого, Д.Н.Шмелева и др.).

Не обойдено вниманием рассмотрение экспрессии не только как явления внутриязыкового, но и как категории, которая может повлиять на результат высказывания.

На этой основе предлагается дефиниция: экспрессия – это прагматориторическая категория, которая предусматривает актуализацию качества языкового выражения благодаря коннотативным возможностям языковых ресурсов.

**Ключевые слова:** экспрессивность, экспрессия, норма, коннотация, прагматика, стиль.

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
2. Ожегов С. И. Очередные вопросы культуры речи / С. И. Ожегов // Лексикология. Лексикография. Культура речи. - М., 1974. – 352 с.
3. Шевчук С. Разом, окремо, через дефіс. Словник-довідник / С. Шевчук. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 416 с.
4. Телия В. Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и её прагматическая ориентация / В. Н. Телия // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. - М.: Наука, 1991. – С.5-36.
5. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти. Монографія [Текст] / Н. І. Бойко. – Ніжин : Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – 552с.
6. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. - К. : СИНТО, 1993. - 191с.
7. Чабаненко В. А. Основы мовой експресії [Текст] / В. А. Чабаненко. – К. : Вища школа, 1984. – 165 с.
8. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во ин. лит-ры, 1961. – 394 с.
9. Ел. ресурс: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Експресія>.
10. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1969. – 605 с.
11. Разинкина Н. М. Стилистика английской научной речи / Н. М. Разинкина. – М. : Наука, 1972. - 168 с.
12. Харченко В. К. Экспрессивность, эмоциональность, оценочность и образность как категории лингвостилистики / В. К. Харченко // Стили языка и стили речи как явление функционально-речевой дифференциации: материалы докл. – Орджоникидзе, 1983. – С. 38-40.

### LIST OF REFERENCES

1. Selivanova O. Modern linguistics: terminological encyclopedia. – Poltava: Environment. – K., 2006. – 716 p.
2. Ozhegov S. I. Regular issues of culture speech // Leksikologiya. Leksikografiya. Kultura rechi. - M., 1974. – 352 p.
3. Shevchuk S. Together, separately, with a hyphen. The dictionary-directory / S. Shevchuk. – K. : Publishing House of A.S.K., 2003. – 416 p.
4. Teliya V. N. Expressivity as a manifestation of the subjective factor in language and its pragmatic orientation // Chelovecheskiy faktor v yazyike: Yazykovyie mehanizmyi ekspressivnosti. - M.: Science, 1991. – P. 5-36.
5. Boiko N.I. Ukrainian expressive vocabulary: semantic, lexicographic and functional aspects: Monograph [Text] / N.I. Boiko. – Nizhyn: LLC “Publishing house “Aspect-polygraph”, 2005. –552 p.
6. Potebnia A. A. Thought and language / A. A. Potebnia. - K.: SINTO, 1993. – 191 p.
7. Chabanenko V. A. The fundamentals of speech expression. – K.: Higher school, 1984. – 165 p.
8. Bally Sh. French stylistics / Sh. Bally. – M.: Publishing house of foreign literature, 1961. – 394 p.
9. Electronic resource <http://uk.wikipedia.org/wiki/expression>
10. Akhmanova O. S. Dictionary of linguistic terms. – M.: Publishing house "Soviet encyclopedia", 1969. – 605 p.
11. Razynkina N. M. The stylistics of the English scientific speech / N. M. Razynkina. – M.: Science, 1972. – 168 p.
12. Kharchenko V. K. Expressivity, emotionality, evaluation and imagery as a category of linguistic stylistics // Stili yazyka i stili rechi kak yavlenie funktsionalno-rechevoy differentsiatsii: materials report. – Ordzhonikidze, 1983. – P. 38-40.

*Надійшла до редакції 9 листопада 2015 р.*